

Macht en onmacht

Kritische geletterdheid in het geschiedenisonderwijs

De recente discussies rondom de moord op de Franse geschiedenisdocent Paty, Black Lives Matter en de bestorming van het Capitool in de Verenigde Staten onderstrepen het belang van goed geschiedenisonderwijs. Juist in de geschiedenisles worden vaardigheden aangeleerd als kritisch denken, multiperspectiviteit en mediawijsheid, die zo belangrijk zijn in onze hyperdiverse en digitale maatschappij.

Als voorwaarde voor kritisch denken benoemde de Braziliaanse pedagoog Paulo Freire 'kritische geletterdheid'. Daaronder verstond hij de vaardigheid om een bron nauwkeurig te kunnen onderzoeken op bewuste en onbewuste boodschappen over macht en onrecht. Kritische geletterdheid is een manier van kijken naar de wereld, die relevant is voor elk schoolvak, maar zeker voor geschiedenis. Wat is kritische geletterdheid precies en hoe maak je het toepasbaar voor de lespraktijk aan de hand van het onderwerp vrouwenkiesrecht in Nederland?

De rol van macht

Om de meerwaarde van deze manier van kijken binnen het bestaande geschiedenisonderwijs te verduidelijken, is een uitleg ervan noodzakelijk. Kort gezegd verwijst kritische geletterdheid naar een benaderingswijze van onze leefwereld, waarin het actief bevragen van de rol van macht en onrecht in iedere situatie centraal staat. Het steeds kunnen bevragen van die macht en dat onrecht vereist naast moed een actieve houding en kan bijgevolg niet worden aangeleerd door middel van een enkel hoofdstuk of losse opdracht. Om deze benaderingswijze goed aan te leren, moeten leerlingen deze regelmatig toepassen. Het schoolvak geschiedenis biedt daarvoor veel kansen, aangezien machtsverhoudingen essentieel zijn voor de manier waarop vertellingen over het verleden tot stand komen.

De meeste gangbare verhalen van het collectieve verleden zijn gecreëerd vanuit een geprivilegieerd perspectief, het perspectief van de mensen die politiek-maatschappelijke en sociaaleconomische macht hadden. Deze verhalen worden aangeduid als het verhaal van de overheerser (*master narrative*). Ze zijn vaak zo gemeengoed geworden, dat de geprivilegieerde aard ervan niet meer wordt herkend. Ze worden daardoor steeds meer ervaren als het enige ware narratief. Daarom benadrukt de kritische geletterdheid de noodzaak van tegenverhalen (*counter narratives*). Deze hebben als doel de aannames, die gedaan worden door degenen met macht, status en materiële resources over

Maayke de Vries is PhD-student aan University College London en docent geschiedenis op de International School Almere. **Mari Varsányi** is trainer en consultant intercultureel en inclusief onderwijs bij human-ed. **Gijs van Gaans** is docentopleider geschiedenis en levensbeschouwing aan de Fontys Lerarenopleiding Tilburg (FLOT). **Bjorn Wansink** is vakdidacticus geschiedenis en onderzoeker aan de Universiteit Utrecht.

anderen, ter discussie te stellen. Voor het vak geschiedenis zou kritische geletterdheid leerlingen met behulp van deze tegenverhalen kunnen tonen dat deze dominante vertellingen de perspectieven van andere groepen mensen niet meenemen. Hierdoor leren leerlingen inzien dat die dominante vertellingen niet de 'waarheid' zijn, maar enkel het geaccepteerde en gevierde verhaal.¹

Gedeelde werkelijkheid

Aangezien kritische geletterdheid tot doel heeft onrecht, veroorzaakt door ongelijke machtsverhoudingen te begrijpen, draagt ze bij tot zowel kritische denkvaardigheden als een betrokken-kritische basishouding. Ondertussen zijn woorden als *fake news* en *alternative facts* niet langer slechts van toepassing op de Amerikaanse politiek. Ook in Nederland wordt het steeds moeilijker om tot een consensus te komen omtrent voorstellingen van de gedeelde werkelijkheid. Steeds vaker raken mensen gevangen in de 'bubbel' van hun eigen narratief, een narratief dat doorgaans ook gebaseerd is op een geprivilegieerd perspectief of op het perspectief van een (ervaren) onmacht. ►

¹ Demoiny, Sara B., and Jessica Ferraras-Stone, 'Critical Literacy in Elementary Social Studies: Juxtaposing Historical Master and Counter Narratives in Picture Books', in *The Social Studies*, 2018, 109 (2), 64-73.

Verslag 55ste vergadering – 13 maart 1936 in de Tweede Kamer

Herziening van de Reglementen op het beleid der Regering in de koloniën Suriname en Curaçao. Pagina 1775 en 1777.

Mevrouw Bakker-Nort:

Mijnheer de Voorzitter! Er is een plekje in de Caraïbische Zee, waar reeds ongeveer 300 jaar de Nederlandsche vlag waait. Toch zijn voor de meesten onzer Curaçao en Suriname onbekende oorden. [...] In de nieuwe reglementen toch wordt voorgesteld om alle vrouwen uit te sluiten van het actief en passief kiesrecht. Dit geldt ook voor de vrouw, die aan al de eischen voldoet, die den West-Indischen man tot kiezer van de Koloniale Staten zullen maken. [...]

Het is m.i. grievend onbillijk jegens de Nederlandsche, zoowel als jegens de inheemsche vrouw in West-Indië, dat zij, ook als zij voldoet aan al de eischen, voor het kiesrecht gesteld, daarvan uitgesloten blijft, en dat zij daarbij op één lijn wordt gesteld met minderjarigen, krankzinnigen en misdadigers.

Verslag vergadering in de Tweede Kamer, 13 maart 1936.

Vandaar dat het evalueren van – online – bronnen niet alleen meer draait om de geloofwaardigheid van de auteur, maar ook om het bredere verhaal dat eraan ten grondslag ligt.² De vaardigheid om een vertelling kritisch te kunnen analyseren in het licht van ongelijke machtsverhoudingen, helpt niet alleen een vollediger beeld te scheppen, maar ook om een goed geïnformeerde burger te kunnen zijn in de 21ste eeuw. In het geschiedenisonderwijs bevraagt een kritisch geletterde docent of leerling veronderstellingen, aannames en zekerheden. Zodoende draagt het bij aan kritisch besef ten opzichte van als vanzelfsprekend gepresenteerde beelden van het verleden. Door een tekst – een bron of zelfs een tekstboek – te bestuderen in relatie tot de historische, politieke, sociaal-culturele en economische context ervan, inclusief de connotaties en de implicaties van de tekst, kan het achterliggende narratief worden bediscussieerd.³ Dit kan door vragen te stellen over welke perspectieven worden genegeerd en hoe de eigen kijk op de wereld de boodschap van de bron beïnvloedt.⁴ Hierbij zijn tegenverhalen een essentieel middel, omdat zij door middel van ‘vergeten’ perspectieven, inzichten geven in de rol van macht en onrecht in de samenleving en hoe deze tot uiting komen in de verhalen die normaliter in de geschiedenisles worden verteld. Dit geeft leerlingen die zich identificeren met de mensen die onderdrukt werden een mogelijkheid om verzet, erfgoed en plezier te ontdekken. Tegelijkertijd kunnen leerlingen die zich identificeren met de dominante groep tot inzicht komen dat meerdere perspectieven nodig zijn om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van dat verleden. Het didactiseren van deze kritische geletterdheid in het geschiedenisonderwijs kan door middel van vier concrete stappen.⁵ Met vragen die aanzetten

² Murchie, Sharon A., and Janet A. Neyer., 'What Is the Story?' Reading the Web as Narrative', in *Critical Media Literacy and Fake News in Post-Truth America*, edited by Christian Z. Goering and Paul L. Thomas (Leiden: Brill | Sense, 2018), 39-52.

³ Murchie, 'What Is the Story?', 39-52.

⁴ Meloche, Alysha, Vera J. Lee, Allen Grant, Delia Neuman, and Mary Jean Tecce DeCarlo, 'Critical Literacy as a Lens for Students' Evaluation of Sources in an AP World History Class', in *The Social Studies*, 2020, 111 (4), 189-204.

⁵ Lewison, Mitzi, Christine Leland, and Jerome C. Harste, *Creating Critical Classrooms. Reading and Writing with an Edge*, 2nd ed. (NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 2015).

tot dieper nadenken over sociaal-politieke kwesties, kunnen we onze vanzelfsprekende en onbewuste aannames verstoren. Zodoende helpen ze een kritisch perspectief aan te brengen in elk onderwerp of elke bron. De vier stappen worden uitgelegd aan de hand van een voorbeeld: het vrouwenkiesrecht. Meer specifiek het niet verkrijgen van dit recht voor vrouwen in de Nederlandse koloniën (1919). Daarbij wordt een verslag van een vergadering in de Tweede Kamer centraal gesteld, waarin Bertha Bakker-Nort dit onrecht bekritiseert. Deze bron brengt het tegenverhaal in beeld, een perspectief dat bij leerlingen waarschijnlijk nog onbekend is (zie kader links).

Stap 1: Verstoort het alledaagse

Als eerste stap is het belangrijk te onderzoeken welke veronderstellingen (geuit als routines, gewoontes, overtuigingen, theorieën) als vanzelfsprekend worden gezien. Zonder een kritisch oog lijken die veronderstellingen en overtuigingen wellicht onschuldig, maar eigenlijk zeggen deze alledaagse berichten heel veel over de maatschappij en hoe ongelijkheid in stand wordt gehouden. *Voor ons voorbeeld leidt het bevragen van het alledaagse tot de realisatie dat het nog steeds een unieke situatie was voor vrouwen om onderdeel te zijn van het publieke debat in 1936. De vrouwen die deze pioniers waren, brachten nieuwe perspectieven in omgevingen waaruit zij eerst geweerd werden. In dit geval gaat het om het onder de aandacht brengen van de situatie van vrouwen in de Nederlandse koloniën die op één lijn werden gezet met 'minderjarigen, krankzinnigen en misdadigers'.*

Stap 2: Ondervraag verschillende perspectieven

Gedurende de tweede stap worden er vragen gesteld over welke stemmen er worden gehoord en welke stemmen worden verzwegen. Dit moet er vooral voor zorgen dat alle lagen van de bevolking, kleuren, genders, seksuele oriëntaties en geloofs-

uitingen een stem krijgen in het curriculum. De tegenverhalen spelen hierbij een belangrijke rol. Door deze te vergelijken met de bekende en gevierde vertelling wordt het nogmaals duidelijk dat geschiedenis een constructie is van het verleden waardoor een kritische houding noodzakelijk is. *In ons voorbeeld leidt dat tot het belichten van de geprivilegieerde positie van Bakker-Nort als hoogopgeleide witte vrouw, terwijl de vrouwen in de koloniën geen stem hebben in parlementaire discussies: er werd voor hen gepraat. Maar door het noodlottige verhaal van Bakker-Nort als seculiere, Joodse vrouw tijdens de Tweede Wereldoorlog te benadrukken, wordt duidelijk dat privilege en onderdrukking aan verandering onderhevig zijn en dat machthebbers daarin een essentiële rol spelen. Bakker-Nort overleefde het concentratiekamp Theresienstadt maar overleed een jaar later op 72-jarige leeftijd.*

Stap 3: Creëer sociaal-politiek bewustzijn

De derde stap focust expliciet op de rol van macht, privilege en onrecht. Door vragen te stellen over macht en onrecht ontstaat er een complexer begrip van machtsverhoudingen die de situatie bepalen. Het doel hiervan is niet dat deze situatie geaccepteerd wordt, maar om leerlingen uit te dagen na te denken over een mogelijke andere manier om samen te leven, een eerlijker en gelijkjer. *In ons voorbeeld wordt de historische context onderzocht met specifieke aandacht voor sociaal-economische en politieke verhoudingen toentertijd. Hierdoor wordt het duidelijk dat er neergekeken werd op de vrouwen uit de koloniën vanuit een superioriteitshouding op basis van kleur en gender. Daarbij is het belangrijk voor leerlingen om te reflecteren hoe deze bron betrekking heeft op henzelf en hoe dat een rol speelt bij de manier waarop zij zich identificeren met de bron.*

Stap 4: Promoot sociale rechtvaardigheid door actie

Uiteindelijk is het doel dat kritische geletterdheid wordt omgezet in een actie die het onderzochte onrecht aankaart. Dit kan bijvoorbeeld door een discussie te voeren over het onderwerp of het opzetten van een bewustzijns campagne. *In ons voorbeeld kan kritische geletterdheid worden omgezet in actie door leerlingen een bewustzijns-campagne te laten organiseren die hun leeftijdsgenoten informeert over de onderrepresentatie van vrouwen en specifiek vrouwen van kleur in de politiek.*

Door de uitleg over kritische geletterdheid en het uitgewerkte voorbeeld hopen wij collega's te motiveren om kritische geletterdheid een plek te geven binnen het geschiedenisonderwijs. Indien u vragen heeft, kunt u contact opnemen met Maayke de Vries op het volgende emailadres: maayke.vries.19@ucl.ac.uk. ■

<p>1. Verstoor het alledaagse</p>	<p>Welke veronderstellingen worden als vanzelfsprekend gezien?</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ Welke actie wordt ondernomen in de bron? Waarom kan dit als een prestatie gezien worden? ■ Wie heeft het woord in deze bron? En over wie wordt er gepraat?
<p>2. Ondervraag verschillende perspectieven</p>	<p>Welk verhaal wordt verteld door deze bron/dit narratief?</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ Wat kun jij te weten komen over Bertha Bakker-Nort? ■ Wat kun jij te weten komen over de initiatieven van vrouwen in de koloniën om kiesrecht te verkrijgen?
<p>3. Creëer sociaal-politiek bewustzijn</p>	<p>Wat is de rol van macht, privilege en onrecht?</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ Waarom werden vrouwen in de koloniën uitgesloten van kiesrecht? ■ Hoe spelen jouw eigen denkbeelden en overtuigingen een rol tijdens de interactie met deze bron?
<p>4. Promoot sociale rechtvaardigheid door actie</p>	<p>Hoe kunnen wij dit onrecht rechtzetten?</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ Hoe kunnen wij zorgen voor een eerlijke representatie in de politiek?

Visuele representatie kritische geletterdheid in het geschiedenisonderwijs.